

ЛЕКСИКО-СТИЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ ПЕРЕКЛАДУ БЕЗЕКВІВАЛЕНТНОЇ ЛЕКСИКИ У ЦИКЛІ ПЕЙО ЯВОРОВА «ХАЙДУШКИ ПЕСНИ» УКРАЇНСЬКОЮ

Дарина Стоянова

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри журналістики та мовної комунікації
Одеського національного морського університету
вул. Мечникова, 34, м. Одеса, Україна
orcid.org/0000-0001-9741-2519
e-mail: dari_bg@ukr.net

Анотація. Метою дослідження є вивчення основних стратегій та прийомів відтворення безеквівалентної лексики у поетичному перекладі, а також аналіз ефективності вибраних перекладацьких рішень з позиції забезпечення їхньої стилістичної та функціональної адекватності. Предметом є стратегії та способи відтворення безеквівалентної лексики у перекладі циклу «Хайдушки песни» болгарського поета Пейо Яворова українською мовою. Матеріалом дослідження слугує український переклад циклу «Хайдушки песни» (1903), здійснений Дмитром Білоусом.

Результати дослідження показали, що Дмитро Білоус у своєму перекладі застосовує гнучкий, комбінований підхід, поєднуючи дві ключові перекладацькі стратегії. Домінуючою є стратегія доместикації (одомашнення), мета якої полягає у максимальному наближенні іноземного тексту до культурного та мовного середовища цільової аудиторії, забезпечуючи його глибоке та органічне сприйняття. У межах цієї стратегії активно використовуються наближений, адаптивний та трансформаційний способи перекладу, що дозволяє створювати текст, який органічно вписується в українську фольклорну та поетичну традицію, збагачуючи його звичними образами та емоційним забарвленням.

Водночас перекладач також звертається до стратегії форенізації (відчуження), мета якої – збереження автентичності та інакшості оригіналу, а також розширення культурного кругозору читача. Це реалізується через транскрипцію та транслітерацію ономастичної лексики (антропонімів, топонімів) та окремих реалій.

Таким чином, вдале поєднання доместикації та форенізації дозволило Дмитру Білоусу не лише адекватно передати денотативний та конотативний зміст безеквівалентної лексики, а й зберегти багаторівневу художню виразність та національно-культурний колорит оригіналу, успішно інтегрувавши його у простір українського словесного мистецтва. Це підтверджує, що для успішного відтворення безеквівалентних одиниць, особливо в поезії, необхідний гнучкий підхід, що враховує як лінгвістичні, так і культурні нюанси обох мов.

Ключові слова: безеквівалентна лексика, перекладацькі стратегії та прийоми, лексичне та стилістичне значення, стилістичні прийоми та тропи.

LEXICO-STYLISTIC ASPECTS OF TRANSLATING NON-EQUIVALENT VOCABULARY IN PEYO YAVOROV'S CYCLE "HAIDUSHKI PESNI" INTO UKRAINIAN

Daryna Stoianova

Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Journalism and Communication
Odessa National Maritime University
Mechnikova Str., 34, Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0001-9741-2519
e-mail: dari_bg@ukr.net

Abstract. This research aims to investigate the main strategies and techniques for rendering non-equivalent vocabulary in poetic translation. It also analyzes the effectiveness of selected translation solutions in terms of their stylistic and functional adequacy. The study focuses on the strategies and methods of rendering non-equivalent vocabulary in the translation of the cycle "Haidushki Pesni" by the Bulgarian poet Peyo Yavorov into Ukrainian. The material for this study is the Ukrainian translation of "Haidushki Pesni" (1903), carried out by Dmytro Bilous.

The research results indicate that Dmytro Bilous employs a flexible, combined approach in his translation, integrating two key translation strategies. The predominant strategy is domestication, which aims to maximally adapt the foreign text to the cultural and linguistic environment of the target audience, thereby ensuring its profound and organic reception. Within this strategy, approximate, adaptive, and transformational translation methods are actively utilized, allowing for the creation of a text that organically fits into the Ukrainian folklore and poetic tradition, enriching it with familiar imagery and emotional nuances.

Simultaneously, the translator also resorts to the strategy of foreignization, which aims to preserve the authenticity and alterity of the original, as well as to broaden the reader's cultural horizons. This is achieved through the transcription and transliteration of onomastic vocabulary (anthroponyms, toponyms) and certain realia.

Thus, the successful combination of domestication and foreignization allowed Dmytro Bilous not only to adequately convey the denotative and connotative meanings of non-equivalent vocabulary but also to preserve the multi-layered artistic expressiveness and national-cultural flavor of the original, successfully integrating it into the realm of Ukrainian verbal art. This confirms that a flexible approach, considering both linguistic and cultural nuances of both languages, is essential for the successful rendering of non-equivalent units, especially in poetry.

Key words: non-equivalent vocabulary, translation strategies and techniques, lexical and stylistic meaning, stylistic devices and tropes.

Постановка проблеми. Проблема відтворення безеквівалентної лексики, яка відображає міжмовні та міжкультурні відмінності, є однією з центральних і разом із тим найбільш складних у сучасному перекладознавстві, оскільки вимагає не лише мовної компетенції для ефективного та адекватного відтворення вихідного змісту, а й глибоких фонових знань, лінгвокультурного аналізу, високої міжкультурної чутливості, нестандартного й креативного підходу у пошуках адекватних перекладацьких рішень. Дослідження феномену безеквівалентної лексики стало предметом пильної уваги багатьох провідних фахівців, серед яких слід відзначити праці таких учених, як І. Баклан, Л. Бархударов, Т. Бондар, С. Влахов, А. Волошина, І. Гаврилова, О. Гаргаєва, А. Гатілова,

Р. Зорівчак, О. Коваль-Костинська, Т. Космеда, В. Костомаров, М. Кочерган, О. Лазорівська, М. Лісна, Л. Машуровська, Н. Миропольська, О. Паламарчук, Т. Руденко, І. Тесля, О. Тупиця, О. Чередниченко, С. Флорін та інші. Зважаючи на те, що безеквівалентна лексика є неоднозначним і багатограним явищем, яке може розглядатися під різним кутом зору, в українській перекладознавчій науці ще не викристалізувалося єдиного трактування цього поняття (детальний критичний аналіз сформованих у науці поглядів на мовну безеквівалентність здійснено у студіях М. Лісної [12], Н. Башук [1] та О. Гаргаєвої [2]). Однак у більшості праць відзначається, що масив безеквівалентної лексики охоплює лексичні одиниці однієї мови, для яких відсутній повний семантичний, функ-

ціонально-комунікативний та стилістичний еквівалент в іншій, та підкреслюється важливість міжмовних розбіжностей, зумовлених як екстралінгвальними (культурно-історичними реаліями), так і власне лінгвальними (системними) чинниками, що ускладнюють пошук прямих відповідників у мові перекладу. У нашому дослідженні спираємося на визначення, запропоноване О. Чередниченком, за яким безеквівалентна лексика – «це лексичні одиниці, які не мають точних відповідників в іншій культурі» [21, с. 184]. Питання категоризації безеквівалентної лексики та верифікації лексичних класів, що відповідають її фундаментальній сутності, на сьогодні також залишається відкритим. У своїй студії, присвяченій безеквівалентності як об'єкту теорії перекладу та двомовної лексикографії, М. Лісна на основі аналізу результатів багатьох наукових досліджень подає найбільш повний перелік груп слів, які сприймаються різними вченими як безеквівалентні: мовні одиниці на позначення етноспецифічних об'єктів реального світу – реалії; лексеми на позначення рухів тіла, жестів або міміки, що застосовують під час комунікації, яких немає у практиці носіїв мови перекладу; слова на позначення предметів і явищ, властивих іншим народам, запозичені вхідною мовою – екзотизми; ономастичні одиниці й аббревіатури; лексеми, не об'єктивовані в цільовій мові, попри наявність у ній відповідного референта, або семантичні (поняттєві лакуни); слова, не вербалізовані в цільовій мові через дериваційні відмінності; лексеми надзвичайно місткого семантичного наповнення; лексеми, які мають спільні центральні, проте різні периферійні семи; діалектизми, архаїзми, жаргонізми, арготизми, поетизми, звуконаслідувальні слова, каламбури, слова з національно-специфічним експресивним забарвленням, табуйована і субстандартна лексика, слова із суфіксами суб'єктивної оцінки; асоціативні лакуни; терміни; тимчасово безеквівалентні мовні одиниці; фразеологізми і звертання, прислів'я і приказки; індивідуальні авторські неологізми; вигуки й звуконаслідування [12, с. 61].

Семантична глибина безеквівалентної лексики значною мірою формується історичним, культурним, соціальним та географічним контекстом країни, особливостями людської діяльності та унікальним світосприйняттям

носіїв мови. Вона слугує дзеркалом національно-культурної самобутності на лексичному рівні, позначаючи поняття та явища, притаманні виключно певній культурі та відсутні в інших. Безеквівалентна лексика несе у собі глибоке культурне навантаження, яке не може бути повністю передане шляхом простої заміни слова. Вона як інтегральна частина образної системи тексту створює етнокультурний колорит, підкреслює національно-культурну своєрідність, породжує емоційно-експресивний підтекст, увиразнює його образність, підсилює метафоричність, транслює конотативні значення, збагачує асоціативність висловлювання і виходить, таким чином, на чільне місце у смисловій ієрархії твору [20, с. 257]. У цьому контексті проблема відтворення безеквівалентної лексики у поетичному перекладі є особливо гострою, адже стилістичне, символічне та національно-культурне навантаження цих слів у поезії є надзвичайно високим. Тож перед перекладачем стоїть складний виклик – не тільки адекватно передати їхній денотативний зміст, а й зберегти багаторівневу художню виразність та комплекс лексико-стилістичних нашарувань, оскільки «головна мета художнього перекладу – занурити зміст в образне забарвлення культурного контексту» [6, с. 95]. Водночас кількість наукових розробок, присвячених цій проблематиці на порівняльному слов'янському матеріалі, зокрема українсько-південнослов'янському, залишається недостатньою. І хоч у сучасному славістичному перекладознавстві наявні наукові розвідки на базі української та сербської мов [14; 15], аналогічних болгаристичних досліджень відомо небагато. Це створює потребу у детальному аналізі перекладацьких стратегій та способів відтворення безеквівалентної лексики у творах українського та болгарського словесного мистецтва, що значно сприятиме розвитку теорії та практики художнього перекладу.

До найбільш вдалих і продуктивних способів перекладу безеквівалентної лексики класичного перекладознавства належать: транскрипція та транслітерація, калькування, описовий (пояснювальний) переклад, наближений і трансформаційний переклад (додавання, вилучення, заміни, контекстуальні заміни).

Перекладаючи безеквівалентну лексику художнього твору, перекладач робить вибір між двома основними стратегіями: «*одомаши-*

нення» (або *доместикація*, заміна культурно специфічних елементів оригіналу на звичні для цільової аудиторії, адаптація тексту до культури мови перекладу) та «*відчуження*» (*форенізація*), збереження національного колориту та особливостей вихідного тексту, навіть якщо це суперечить нормам мови перекладу [9, с. 49].

Форенізація найчастіше досягається транскодуванням (наприклад, транслітерацією чи транскрипцією) оригінальних слів.

Метою цієї роботи є вивчення основних стратегій та прийомів відтворення безеквівалентної лексики у поетичному перекладі, а також аналіз ефективності вибраних перекладацьких рішень з позиції забезпечення їхньої стилістичної та функціональної адекватності. **Матеріалом** дослідження слугує український переклад циклу «Хайдушки песни» Пейо Яворова [23], здійснений Дмитром Білоусом [22]. **Предмет дослідження** – стратегії та способи відтворення безеквівалентної лексики під час перекладу циклу «Хайдушки песни» болгарського поета Пейо Яворова українською мовою.

Виклад основного матеріалу. Пейо Яворов (Пейо Тотев Крачолов, 1978–1914 рр.) – видатний болгарський поет-модерніст, один з основоположників болгарського літературного символізму. У 1902–1903 рр. бере активну участь у боротьбі за визволення Македонії проти османського іґа. Близький друг та надійний соратник лідера македонського національно-визвольного руху Гоце Делчева, Яворов стає завзятим організатором Ілінденсько-Преображенського повстання, яке однак було жорстоко придушено. Героїчна смерть Гоце Делчева глибоко вразила поета і спонукала його до написання низки творів, які увіковічили ім'я македонського революціонера: біографії «*Гоце Делчев*» (1904 р.), книги спогадів «*Хайдушки копнення*» (1909 р.), тетраптиху «*Хайдушки песни*».

Цикл «*Хайдушки песни*», опублікований 1903 року в літературному часописі «*Мисъл*», є яскравим прикладом стилізації фольклорних мотивів і тяжіє до поезики народної пісні. Водночас ці твори не зводяться до звичних гайдуцьких балад – перед нами глибоко особиста сповідь, художнє одкровення автора, який лише побіжно осмислює тему гайдуцького життя, виводячи її на рівень філософської символіки.

Ліричний герой поезій постає як виняткова, унікальна особистість, вільна, самодостатня, сильна, незалежна, здатна сама творити свою долю, що є типовою рисою як фольклорних, так і романтичних творів. У першому вірші гайдук зображений як бездомний мандрівник, не зв'язаний родинними стосунками, не обмежений соціальними регламентаціями, який не має роду, не має сім'ї, самотній. І приречений на самотність. У другій частині циклу зливаються воєдино краса коханої дівчини та краса і велич бунтарського духу, нескореної волі та внутрішньої свободи. У третьому вірші циклу образ свободи набуває виразно національного сенсу, особисті інтереси підпорядковуються загальнонаціональним: гострий внутрішній конфлікт між обов'язком воєводи та коханням розв'язується відреченням героя від свого кохання заради блага рідного народу. Однак герой не втрачає свободи вибору навіть у суперечливих ситуаціях. Заклучна четверта частина пронизана передчуттям неминучої смерті, зустрітись з якою герой готовий у будь-яку хвилину; звучить мотив втраченої молодості.

Загалом цикл характеризується динамікою настроїв: від енергії, вольності, відчуття піднесення – до трагічного передбачення невідвортної загибелі. Ідея свободи, що з початку постає як життєвий імпульс, у фіналі набуває рис зумовленої трагічності. Ліричний герой постає на зламі рішень, у момент найвищої напруги духу, коли треба обирати між життям і смертю, обов'язком і почуттям.

Цикл є віртуозною ліричною конструкцією, побудованою на основі риторичних звертань, розмовних вигуків, етимологічних фігур і синтаксичного паралелізму. Значну роль відіграють повтори, подвійні постійні епітети, що посилюють емоційне звучання поезій, створюючи ритміку та інтонацію, наближену до народної пісні. В основі більшості використаних народно-фольклорних стилістичних засобів лежить «неперекладна» лексика.

Розгляньмо детальніше, до яких стратегій і способів перекладу безеквівалентної лексики вдавався Дмитро Білоус, працюючи над циклом Пейо Яворова «Хайдушки песни».

Для передачі болгарських народно-поетичних вигуків «леле» та «море», які вживаються як звертання або разом зі звертан-

нями і мають емоційно-експресивні відтінки близькості, інтимності, іноді фамільярності, застосовується прийом наближеного перекладу – використання українського лексико-стилістичного аналогу, традиційного пісенного вигуку «Гей!», наприклад:

Леле моя/ ти Пірин планино!// Море черно/ цариградско вино – Гей ти, горо,/ планино Пірино! Царгородське вино білопінне!

Леле моя/ сабя халосия!// Море люта/ одринска ракия – Гей ти, шабле,/ гостролеза зміє!// Гей ти, люта/ одринська ракіє;

Леле моя/ пушка огнебойка!// Море тънка/ солунска девойка – Гей ти, моя/ вогнева рушнице!// Гей, солунська/ любко-чарівнице!

Перекладач не намагається відтворити специфічне значення часток, а компенсує його емоційно-звертальну функцію загальноновживаним українським вигуком, що підтримує динаміку й апелятивність поетичного мовлення.

Адаптивний, або наближений, спосіб є ефективним і у перекладі реалій. Так, перекладач знаходить близькі, але не ідентичні значенню одиниці мови оригіналу відповідники, які мають власну національну специфіку.

Връщат се хора от пазар,/ мина ще Лазо чифлигар; – Ъдутъ із ярмарку люди/ ѝ пан Лазо вертатися буде;!

Болгарський діалектизм «чифлигар», стилістично протиставлений нейтральному літературному «чифлик», означає «власник «чифлика» – маєтку, помістя, великого приватного землеробського господарства, у якому працюють наймані робітники» [17]. Лексема має негативну конотацію, оскільки йменувала землевласників-туркофілів, колабораціоністів, які загравали з тогочасними загарбниками і часто нечесно, несправедливо й жорстоко поводитися зі своїми співвітчизниками, нижчими за соціально-майновим статусом. У перекладі використовується вдалий, властивий українському культурному простору функціональний еквівалент – «пан». Проте варто відзначити, що, по-перше, семантичний об'єм української лексеми ширший від болгарської і її значення не завжди пов'язані з негативним ставленням до категорії осіб, які займали привілейоване становище у суспільстві [19]. Здатність українського відповідника виражати негативні конотативні значення зумовлюється контекстуально, у чому

пересвідчуємося на прикладі досліджуваного циклу поезій. По-друге, слово «пан» є загальнонаціональним, загальноновживаним і стилістику діалектизму не відображає.

Пей, нарежда как юнака/ юнак е загинал – як хлопчина-молодчина/ попрощався з світом.

У болгарській народній культурі термін «юнак» визначається як «винятково сміливий, доблесний, сильний і мужній чоловік; герой, воїн, сміливець» [17]. Образ легендарних народних героїв, які були запеклими борцями за національне визволення від османського поневолення, їхні подвиги, звитяжність та саможертвність оспівано у юнацьких піснях («юнашки песни»), що становлять значну частину болгарського героїчного епосу. Лексема багатозначна, використовується вона й на позначення «молодого, ставного стрункого, здорового, міцного, дужого хлопця». В українському варіанті використовується максимально близький у семантично-стилістичному плані аналог слова, який віддзеркалює своєрідність української культурної історії – «молодчина» (молодчина – також молодець., *нар.-поет.* Статна здорова молода людина міцного складу, бравого вигляду [19]). Слово виконує синтаксичну роль означення-прикладки, вживання якої також є характерною прикметою української народної творчості [8]. І хоч завдяки обраному мовно-стилістичному засобу досягається нейтралізація культурного бар'єру між українським та болгарським народами, фіксуємо деяке зміщення емоційно-смислових акцентів у разі перекладу. Так, якщо в болгарському тексті пріоритетними є значення «героїзм», «сила духу», «безстрашність», «боротьба» та «войовничість», що досягається зокрема і за рахунок повтору «юнака/юнак», то в українському – «молодість», «краса», «міць», «сила», «здоров'я». Дещо модифікована і тональність рядків: якщо оригінал пронизаний стриманістю, сухістю, лаконізмом почуттів, то переклад – ліризмом, образністю, співчуттям та співпереживанням.

За допомогою культурно-історичної адаптації перекладається і болгарська чи радше навіть балканська реалія «хайдутин», похідний прикметник від якої винесено у заголовок усього поетичного циклу. У болгарській мові вона означає «захисника болгарського народу від турецьких поневолювачів, озброєного повстанця проти османського ярма,

борця за свободу, народного месника» [17]. Для відтворення значення вихідної лексеми перекладач добирає історично, семантично і стилістично рівнозначне слово, знайоме українському читачеві – «гайдук» (у XV–XIX ст. у південних слов'ян – повстанець-партизан, що боровся проти турецького панування [19]). Українське «гайдук» є історичним запозиченням з тих самих джерел, що й болгарське «хайдук» (через угорську [5, с. 452] або турецьку мови). Тому, перекладаючи «Хайдушки песни» як «Гайдуцькі пісні», використовується вже наявний, питомий відповідник, що сформувався в українській мові. Це дозволяє зберегти культурну та історичну ідентичність терміна.

Адаптація застосовується і під час перекладу поетизмів, застарілої лексики, слів з національно-специфічним експресивним забарвленням, що робить перекладений текст більш близьким, зрозумілим та органічним для українськомовного читача.

*Мяна бих сторил мило за драго/ **хранена коня**,/ мяна за благо,/ турци да гоня! – їх проміняв би, серце дівчино,/ на **вороного**,/ гнав би турчина,/ турчина злого!* Постійний епітет «хранен», який буквально означає «годований, ситий, доглянутий», а значить міцний, повний сили, часто трапляється у болгарських народних піснях.

У болгарських народних піснях слово «хранен», що буквально означає «годований, ситий, доглянутий» [17] і, відповідно, «міцний, повний сили», часто виступає у ролі постійного епітета. За визначенням Н. Данилюка, постійний епітет – «це слово (рідше – група слів), що виступає постійним означенням ключової лексеми, називаючи найбільш показові (нормативні) елементи змісту, характеризується узагальненістю семантики, тісним поєднанням із означуванним, повторюваністю в текстах пісень» [4, с. 40]. Ясна річ, кінь для гайдука – це не просто засіб швидкого пересування, це вірний друг, бойовий товариш, який пліч-о-пліч долає з ним усі випробування долі. Очевидно, що дослівний переклад – «годований» – у цьому контексті був би недоречним, прозвучав би занадто приземлено, прозаїчно, побутово. Тому перекладач не просто передає пряме значення («добре годувати»), а вибирає ознаку, яка часто асоціюється у фольклорі та літературі українців з конем, якому віддають належну

шану, – його масть, чим створює більш яскравий і поетичний образ, додає художньої виразності і підсилює фольклорний колорит. Означення «вороний» є постійним епітетом і в українській культурі символізує силу, швидкість, велич, міць, войовничість, надійність, вірність [11, с. 138–139]. Може субстантивуватися, як наприклад, у цьому перекладі.

У цих рядках варто також звернути увагу на переклад ідіоми «[давам] мило за драго» – «віддавати наймиліше, жертвувати найдорожчим» [16]. Перекладач не звертається до буквального перекладу ідіоматичного виразу, що для українця був би не дуже зрозумілим, не вдається до його пояснення, що могло б переобтяжити віршовану форму, а передає його смисл у більш природній для української мови формі, використовуючи просту та зрозумілу фразу «їх проміняв би». Такий спосіб перекладу визначається як контекстуальна трансформація.

Хубава горо – пусия,/ де гиди пушка бойлия./ Гаю, засадо-темнице,/ вірна кремнівка-рушнице!//

Концентрація безеквівалентної лексики у цих рядках дуже висока, що значно ускладнює роботу перекладача. Тенденція до одомашнення вихідного тексту під час перекладу українською мовою яскраво виражена і в цьому уривку. «Гора» (букв. ліс, лісиста місцевість) посідає центральне місце у болгарській етнічній картині світу. За народними віруваннями болгарського народу ліс належить до чотирьох основних стихій, що забезпечують людське життя, разом із водою, землею та вогнем [13]. Образ лісу є наскрізним у болгарській народній словесній творчості, елементом здійснення ритуалів та обрядів. Залежно від жанрово-тематичних параметрів фольклорного твору образ лісу набуває різних атрибутивних ознак, характеристик, властивостей. Але у всіх можливих його інтерпретаціях творчим генієм народу відчувається благоговійне захоплення красою лісу, його величчю та могутністю [10]. Перекладач використовує питомо український і дуже колоритний народнопісенний еквівалент – «гай», сакральне для українців місце, місце, де відбувалися найважливіші події [7, с. 126; 3]. І хоч означення «хубава» (*красивий* ліс) у перекладі експліцитно не виражене, його значення закладене у лексико-семантичному, стилістично-образному, емоційно-асоціативному багатстві української лексеми.

Для перекладу турецької за походженням, що є застарілою та діалектною болгарською лексемою «пусия» – ‘схованка, звідки можна стріляти, залишаючись непоміченим; засада, прикриття’ [16], застосовується прийом лексико-семантичної трансформації: значення слова розкривається через метафору «засадотемнице» – гай і як засідка, і як в’язниця для ворога. Це додає драматизму, посилює відчуття неминучої розплати з кривдником, його приреченості на смерть, вносить нотки фаталізму. З іншого боку, такий підхід дає змогу компенсувати втрату деяких національно-специфічних стилістичних нюансів, якої нелегко уникнути у разі прямого перекладу.

Турцизм «пушка бойлия» є народно-поетичним і означає ‘рушницю з довгим дулом, призначену для точного влучання на далекій відстані’ [16]. Пристосовуючи болгарський текст до української дійсності, перекладач знаходить чудовий відповідник, який відображає специфіку української військової справи в історичній ретроспективі – кремнівка (заст. Рушниця, у якій набій запалювався від удару кресала об кремій [19]). Таке перекладацьке рішення увиразнює атмосферу минушини, спонукає читача озирнутися назад і поринути в далеку і славетну історію.

Важко піддаються перекладу і модальні частки (про що вже згадувалося вище), які вносять різні смислові відтінки в речення, а також виражають почуття і ставлення автора повідомлення до висловленого. Запозичена з турецької мови частка «гиди» у комбінації з часткою «де», які є суто розмовним елементом і найчастіше вживалися зі звертаннями, виконує у тексті функцію підсилення, підкреслення, додаткового наголошування. В українському перекладі вони опускаються. Але компенсація пропуску відбувається за рахунок вживання кличної форми «кремнівко-рушнице» та додавання епітету «вірна», за допомогою чого досягається ефект персоналізації зброї, що так відповідає духу української фольклорної традиції.

Прийом культурно-історичної адаптації особливо цінний під час перекладу фольклору, історичної поезії, етнографічних текстів, де буквальный переклад не передає культурного сенсу, а тому потребує національного еквівалента зі схожим функціональним навантаженням.

Продуктивним для відтворення «неперекладної» лексики є описовий переклад, який

передбачає передачу значення лексичної одиниці з допомогою розгорнутих словосполучень, які розкривають істотні ознаки явища, що позначається такою лексичною одиницею, тобто, по суті, за допомогою її визначення (визначення).

Бре бука листи отрони – / прокоба/ куршум ще Лазо догони/ за в гроба – дерево лист роняє/ – кепська прикмета./ Куля Лазо спіткає – смерті в тенета.

Болгарська лексема «прокоба» емоційно дуже насичена, вона означає ‘пророкування’, ‘нещастя’, ‘біді’, ‘лиху звістку’, ‘погане передвістя’, ‘зловісне знамення’, ‘віщування нещастя’, ‘поганий знак’, ‘недобру прикмету» [16]. Замість одного болгарського слова перекладач використовує словосполучення «кепська прикмета», яке розкриває його значення, пояснюючи для українського читача його суть. Використана фраза, усталений і поширений вислів, є абсолютно природною та зрозумілою для української мови, що робить переклад близьким до представників цільової культури.

Пеле моя/ сабя халосия! – Гей ти, шабле,/ гостролеза зміє! /

Переклад поетичного виразу «сабя халосия!» метафорою «шабле, гостролеза зміє!», що демонструє майстерне поєднання дослівного та описового перекладу для відтворення як буквального змісту, так і глибоких конотативних значень та емоційного забарвлення. Безеквівалентна діалектна лексема «халосия», ‘шибайголова, зайдиголова, бешкетник, капосник» [17], символізує сміливість, відчайдушність, рішучість, відсутність страху перед ким-небудь, чим-небудь, здатність боротися та відстоювати себе і свої цінності навіть ціною крові. Амбівалентний образ змії, який у фольклорній традиції слов’янських народів може набувати полярних інтерпретацій [7, с. 125; 18, с. 203], у яскравому метафоричному висловлюванні перекладача виступає символом блискавичної, руйнівної сили і адекватно передає асоціації зі стрімкістю, нестримністю, небезпекою, загрозою життю, смертоносністю. Епітет «гостролеза» є прикладом описового перекладу, який, передаючи ключові властивості шаблі (гостроту та безжалість), створює новий, але функціонально рівноцінний образ, ефективно компенсуючи нюанси вихідної безеквівалентної лексеми. Складний прикметник викликає асоціації з усталеними народнописаними

означеннями «гостренький», «гострейкий» [4, с. 40], що увиразнює фольклорну стилізацію перекладу.

Як бачимо, проаналізовані способи перекладу безеквівалентної лексики у циклі «Хайдушки песни» Пейо Яворова (наближений, адаптивний та трансформаційний) розгортаються переважно в межах стратегії доместикації, головна мета якої полягає у максимальному наближенні іншомовного тексту до культурного та мовного середовища цільової аудиторії, забезпечуючи його глибоке та органічне сприйняття. Вибір саме цієї стратегії дозволив Дмитру Білоусу створити переклад, що органічно вписується в українську фольклорну та поетичну традицію.

Як талановитий та досвідчений перекладач Д. Білоус, однак, не обмежується використанням лише однієї перекладацької стратегії. Аби зберегти автентичність та інакшість оригіналу, підкреслити унікальність і самобутність вихідної болгарської культури, розширити уявлення своїх читачів про болгарський народ, перекладач звертається до стратегії форенізації.

Транскрипція та транслітерація використовуються для перекладу ономастичної лексики, передусім топонімів та антропонімів, а також деяких реалій. Завдяки цьому читач

переноситься в інший історико-географічний вимір, потрапляє в іншу етнокультурну та міфопоетичну реальність. Наприклад:

*Леле моя/ ти **Пирин планино!** – Гей ти, горо,/ **планино Пірино!**;*

*Мине ще **Лазо** чифлигар – Пан **Лазо** вертатися буде;*

*Море люта/ одринська **ракия** – Гей ти, люта/ одринська **ракіє**.*

Застосування **стратегії форенізації** є чітким свідченням прагнення Дмитра Білоуса розширити культурний горизонт українського читача, представивши йому унікальні елементи вихідної болгарської культури без надмірного «одомашнення».

Як бачимо, поєднання двох перекладацьких стратегій – доместикації та форенізації – є показником високої перекладацької майстерності. Такий підхід дозволив Дмитру Білоусу не тільки адекватно передати зміст та художні особливості болгарського поетичного циклу, а й зберегти його національно-культурний колорит, водночас інтегрувавши його в український літературний контекст. Це підтверджує, що для успішного відтворення безеквівалентної лексики, особливо в поетичних творах, необхідний гнучкий, комбінований підхід, який враховує як лінгвістичні, так і культурні нюанси обох мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Башук Н. П. Переклад безеквівалентної лексики у публіцистичних текстах. *Наукові записки НДУ імені М. Гоголя. Філологічні науки*. 2016. Кн. 2. С. 11–15.
2. Гаргаєва О. В. Проблема класифікації безеквівалентної лексики у сучасному мовознавстві. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2015. Вип. 53. С. 52–54.
3. Гнатюк В. М. Вибрані статті про народну творчість. Київ : Наук. Думка, 1966. 247 с.
4. Данилюк Н. О. Постійні епітети в мові української народної пісні. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. 2011. № 1. С. 39–46.
5. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / ред. кол.: О. О. Мельничук, І. К. Білодід, В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко. Київ : Наукова думка, 1982. Т. 1: А – Г. 631 с.
6. Ємець Н. О. До питання перекладу поетичних текстів: бути чи не бути? *Закарпатські філологічні студії*. 2021. Випуск 19. Том. 2. С. 95–99.
7. Жайворонок В. Знаки української культури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
8. Коваль Я. Прикладки-етноніми в українському фольклорі. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2015. С. 81–88.
9. Ковбанюк М., Кіселюк Н. Стратегії доместикації та форенізації на матеріалі роману-перекладу Софії Яблонської “Mon France en Ukraine: Souvenirs sur Mon Pere”. *Folium*. 2024. № 5. С. 47–53.
10. Кръстева Н. Образът на гората в песните на Северозападна България. *Хубава си, моя горо. От спомен за вековните гори и священите дървета до модерния интериорен дизайн* : сб. материали от Двадесета юбилейна краеведска конференция „Миналото на родния край – послание към бъдещето“, Враца, 22 ноември 2023 г. Враца, 2024 г. С. 124–136.
11. Левчук О. Мовний образ коня та його атрибутивні характеристики в українському пісенному фольклорі. *Вісник ЛНУ. Серія філологічна*. 2012. № 57. С. 136–146.
12. Лісна М. І. Безеквівалентність як об’єкт теорії перекладу та двомовної лексикографії. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Філологія*. 2014. Випуск 71. С. 59–63.

13. Маринов Д. Избрани произведения в два тома. София : Наука и изкуство, 1981. Т. 1. Народна вяра и религиозни народни обичаи. 815 с.
14. Новак О. М. Аксионим ЛЕПОТА в сербской лингвокультуре. *Мова : наук.-теор. часопис з мовознавства*. 2016. № 26. С. 47–51.
15. Новак О. М., Ракул Ю. І. Прийоми та засоби перекладу національно маркованої лексики в художньому тексті (на матеріалі сербської та української мов). *Мова : наук.-теор. часопис з мовознавства* 2023. № 38. С. 9–12.
16. Речник на българския език (онлайн). А – системност. URL: <https://ibl.bas.bg/rbe/>
17. Речник на съвременния български книжовен език (онлайн). Сит – яшност. URL: <https://ibl.bas.bg/rbe/>
18. Рунова С. Фольклорно-міфологічний образ змія в українській книжковій графіці другої половини ХХ – початку ХХІ ст. *Українська академія мистецтва*. 2015. Вип. 24. С. 202–211.
19. Словник української мови. URL: <https://sum.in.ua/s>
20. Тупиця О. Ю. Безеквівалентна лексика: проблеми визначення. *Рідне слово в етнокультурному вимірі : матеріали ІІ Міжнар. наук.-практ. конф. / упор. М. Федурко та ін. Дорогобич : Посвіт, 2011. С. 251–259.*
21. Чередниченко О. І. Про мову і переклад. Київ : Либідь, 2007. 248 с.
22. Яворов П. Твори / укладач Л. В. Маслова. Одеса : Маяк, 1997. 52 с.
23. Яворов. П. Хайдушки песни. URL: <https://chitanka.info/text/7076-hajdushki-pesni>.

REFERENCES

1. Bashuk, N. P. (2016). Pereklad bezekvivalentnoi leksyky u publitsystychnykh tekstakh [Translation of non-equivalent vocabulary in journalistic texts]. *Naukovi zapysky NDU imeni M. Hoholia. Filolohichni nauky*, 2, 11–15. [in Ukrainian]
2. Harhaieva, O. V. (2015). Problema klasyfikatsii bezekvivalentnoi leksyky u suchasnomu movoznavstvi [The problem of classifying non-equivalent vocabulary in modern linguistics]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriiia «Filolohichna»*, 53, 52–54. [in Ukrainian]
3. Hnatiuk, V. M. (1966). *Vybrani stattia pro narodnu tvorchist* [Selected articles on folk art]. Naukova Dumka. [in Ukrainian]
4. Danyliuk, N. O. (2011). Postiini epitety v movi ukrainskoi narodnoi pisni [Constant epithets in the language of Ukrainian folk song]. *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Filolohichni nauky. Movoznavstvo*, 1, 39–46. [in Ukrainian]
5. Melnychuk, O. O., Bilodid, I. K., Kolomiiets, V. T., & Tkachenko, O. B. (Eds.). (1982). *Etymolohichni slovnyk ukrainskoi movy* [Etymological dictionary of the Ukrainian language] (Vol. 1: A – H). Naukova Dumka. [in Ukrainian]
6. Yemets, N. O. (2021). Do pytannia perekladu poetychnykh tekstiv: buty chy ne buty? [On the question of translating poetic texts: to be or not to be?]. *Zakarpatski filolohichni studii*, 19(2), 95–99. [in Ukrainian]
7. Zhaivoronok, V. (2006). *Znaky ukrainskoi kultury: slovnyk-dovidnyk* [Signs of Ukrainian culture: dictionary-handbook]. Dovira. [in Ukrainian]
8. Koval, Ya. (2015). Pryklady-ethnonimy v ukrainskomu folklori [Ethnonym-appositions in Ukrainian folklore]. In *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri* (pp. 81–88). [in Ukrainian]
9. Kovbaniuk, M., & Kiseliuk, N. (2024). Stratehii domestykatsii ta forenizatsii na materialy romanu-perekladu Sofii Yablonskoi “Mon France en Ukraine: Souvenirs sur Mon Pere” [Strategies of domestication and foreignization based on the material of Sofia Yablonska’s translated novel “Mon France en Ukraine: Souvenirs sur Mon Pere”]. *Folium*, 5, 47–53. [in Ukrainian]
10. Krüsteva, N. (2024). Obrazüt na gorata v pesnite na Severozapadna Bŭlgariia. Khubava si, moia goro. Ot spomen za vekovnite gori i sveshtenite dŭrveta do moderniiia interioren dizain [The image of the forest in the songs of Northwestern Bulgaria. Beautiful are you, my forest. From a memory of ancient forests and sacred trees to modern interior design]. In *Sbornik materialy ot Dvadeseta yubileina kraevedska konferentsiia „Minaloto na rodniia krai – poslanie kŭm bŭdeshteto“* (pp. 124–136). Vraca. [in Bulgarian]
11. Levchuk, O. (2012). Movnyi obraz konia ta ioho atrybutyvi kharakterystyky v ukrainskomu pisenomu folklori [Linguistic image of the horse and its attributive characteristics in Ukrainian song folklore]. *Visnyk LNU. Seriiia filolohichna*, 57, 136–146 [in Ukrainian].
12. Lisna, M. I. (2014). Bezekvivalentnist yak ob’iekt teorii perekladu ta dvomovnoi leksykohrafii [Non-equivalence as an object of translation theory and bilingual lexicography]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriiia Filolohiia*, 71, 59–63. [in Ukrainian]
13. Marinov, D. (1981). *Izbrani proizvedeniia v dva toma. T. 1. Narodna viara i religiozni narodni obichai* [Selected works in two volumes. Vol. 1. Folk belief and religious folk customs]. *Nauka i izkustvo*. [in Bulgarian]

14. Novak, O. M. (2016). Aksionim LEPOTA v serbskoi lingvokulture [Axioseme BEAUTY in Serbian linguoculture]. *Mova: nauk.-teor. chasopys z movoznavstva*, 26, 47–51. [in Ukrainian]
15. Novak, O. M., & Rakul, Yu. I. (2023). Pryiomy ta zasoby perekladu natsionalno markovanoi leksyky v khudozhnomu teksti (na materialy serbskoi ta ukrainskoi mov) [Techniques and means of translating nationally marked vocabulary in a literary text (based on Serbian and Ukrainian languages)]. *Mova: nauk.-teor. chasopys z movoznavstva*, 38, 9–12. [in Ukrainian]
16. Rechnik na bŭlgarskiiia ezik (onlain). A – sistemnost [Dictionary of the Bulgarian language (online). A – systematicity]. (n.d.). Retrieved from: <https://ibl.bas.bg/rbe/>. [in Bulgarian]
17. Rechnik na sŭvremenniiia bŭlgarski knizhoven ezik (onlain). Sit – iashnost [Dictionary of the modern Bulgarian literary language (online). Sat – gluttony]. (n.d.). Retrieved from: <https://ibl.bas.bg/rbe/>. [in Bulgarian]
18. Runova, S. (2015). Folklorno-mifolohichniy obraz zmiia v ukrainskii knyzhkovii hrafitsi druhoi polovyny XX – pochatku XXI st. [Folklore-mythological image of the serpent in Ukrainian book graphics of the second half of the XX – early XXI century]. *Ukrainska akademiia mystetstva*, 24, 202–211. [in Ukrainian]
19. Slovyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]. (n.d.). Retrieved from: <https://sum.in.ua/s/>. [in Ukrainian]
20. Tupycya, O. Yu. (2011). Bezekvivalentna leksyka: problemy vyznachennia [Non-equivalent vocabulary: problems of definition]. In M. Fedurko et al. (Comps.), *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri: Materialy III Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (pp. 251–259). Posvit. [in Ukrainian]
21. Cherednychenko, O. I. (2007). *Pro movu i pereklad* [About language and translation]. Lybid. [in Ukrainian]
22. Yavorov, P. (1997). *Tvory* [Works] (L. V. Maslova, Comp.). Maiak. [in Ukrainian]
23. Yavorov, P. (n.d.). *Haidushki pesni* [Haiduk songs]. Chitanka.info. Retrieved from: <https://chitanka.info/text/7076-hajdushki-pesni>. [in Bulgarian]

Дата надходження статті: 02.07.2025

Дата прийняття статті: 08.07.2025

Опубліковано: 30.09.2025